

ROMUALD WOJNA

Z PIERWSZEGO OKRESU REWOLUCJI I WOJNY DOMOWEJ
W ROSJI (MARZEC 1917 R. — MARZEC 1918 R.)

Rewolucja lutowa (marcowa) 1917 r. zakończyła w Rosji okres istnienia monarchii. Jakkolwiek w ówczesnych, do ostateczności skomplikowanych, warunkach politycznych ustrojów republikański w Rosji wprowadzono dopiero 14 (1) września 1917 r., tj. w dniu ustanowienia Dyktatoriatu z A. Kiereńskim na czele, jednakże już od pierwszych dni rewolucji w powszechnym odczuciu społeczeństwa nie mogło być mowy o powrocie do monarchii. Pucz gen. Ł. Korniłowa we wrześniu 1917 r. większość ludności zroszciała jako próbę wprowadzenia nie tylko dyktatury wojskowej i likwidacji rewolucji, ale i powrotu do obalonego samowładztwa¹. Popleczników Korniłowa traktowano jako siłę procarską². Stopniowo stało się oczywiste, że A. Kiereński, szef Rządu Tymczasowego, nie jest już rzecznikiem pogłębiającej się rewolucji, lecz sojusznikiem obozu kontrrewolucji³. L. Trocki, z autopsji znający owe wydarzenia, ironicznie i celnie scharakteryzował położenie Kiereńskiego powstałe w wyniku puczu: „Jeden był tylko szkopuł: zwycięstwo odniesione nad kontrrewolucją było o wiele głębsze, niż to odpowiadało osobistym planom Kiereńskiego”⁴. Walka klasowa w Rosji narastała szybko i konsekwentnie; te siły i ludzie, którzy jeszcze w marcu uchodzili za zdeklasowanych wyrazicieli interesów lewicy, teraz znajdowali się

¹ Por. np. tekst rezolucji podjętej 25 (12) IX 1917 we Włodzimierzu przez połączone zebranie rady delegatów robotniczych i rady delegatów żołnierskich (*Wielikaja Oktiabr'skaja Socjalisticzeskaja riewolucyja. Dokumenty i materiały. „Riewolucyonnoje dżiżenije w Rossii w awgustie 1917 g. Razgrom korniłowskogo miatieża”*, Moskwa 1959, dok. nr 613, s. 567).

² Korespondencja w gazecie „Puf żyzni” (organ woroneskiego komitetu SDPRR), nr 5 z 15 (2) IX 1917 (tamże, dok. nr 603, s. 561).

³ Pod terminem tym, umownym i nieprecyzyjnym, rozumiem wszystkie te siły, które aktywnie występują przeciw danej rewolucji, a więc inne będą one w okresie rewolucji lutowej, inne — w październikowej.

⁴ *Historia rewolucji rosyjskiej. Rewolucja październikowa*, cz. 1, Warszawa 1933, s. 283.

o wiele bliżej prawicy niż lewicy. Większość polityków była zdezorientowana. 27 września rozpoczęła obrady Narada Demokratyczna, której chaotyczny przebieg uderzył wielu polityków⁵. Zamęt polityczny był jednak tylko pozorny, gdyż dotknął przede wszystkim centrum. Prawica nie miała wiele sił, lewica zaś, głównie bolszewicy, nie przeżywała jakichś zasadniczych wstrząsów, zmian koncepcji. Tak więc wrażenie chaosu pochodziło od wahających się sił centrum.

Zdaniem przywódcy kadetów, P. Milukowa, w przededniu rewolucji październikowej jeszcze ujawniały się szkodliwe dla prawicy i centrum momenty widoczne w puczu Kornilowa — przede wszystkim brak jedności w działaniu⁶. Jakkolwiek by się sądy Milukowa traktowało, jest faktem, że przewrót zbrojny w Piotrogradzie w listopadzie 1917 r. nie napotkał prawie nigdzie poważniejszego oporu, a izolacja Rządu Tymczasowego w tym momencie była prawie zupełna: zdobycie Pałacu Zimowego, siedziby Rządu Tymczasowego, pociągnęło za sobą śmierć 6 spośród szturmujących żołnierzy⁷; aresztowano większość ministrów⁸. Jeszcze tego samego dnia, 8 listopada, II Ogólnorosyjski Zjazd Rad wystosował odezwę *Do robotników, żołnierzy i chłopów*⁹ (pióra Lenina), która była w pewnym sensie pierwszym dekretem władzy radzieckiej, jeśli nie liczyć dokumentów z 7 listopada ogłoszonych przez piotrogrodzki Komitet

⁵ Tamże, s. 293.

⁶ „Wystąpienie Kornilowa (27—28 VIII), wraz z jego niefortunnym przebiegiem, zaznaczyło jeszcze wyraźniejszą granicę między demokracją socjalistyczną i niesocjalistyczną. Ale równocześnie stargało ono więzi między demokracją niesocjalistyczną a niesocjalistyczną pravicową burżuazją. Kornilow znalazł się w rękach organizacji prawicowych, nie mających wprawdzie jeszcze określonego celu restauracji, a marzących jedynie o powołaniu władzy dyktatorskiej. Rzeczywiście, mają rację ci, którzy twierdzą, że elementy zebrane w tych organizacjach, już od początku były tym, czym okazały się w końcu: elementami reakcyjnymi. Tutaj, już wówczas dojrzała opozycja nie tylko przeciw nadużyciom rewolucji, lecz i przeciw samej rewolucji. W ten sposób w chwili przewrotu bolszewickiego 25 X siły antybolszewickie okazały się podzielone. Owo rozdrobnienie tłumaczy łatwość zwycięstwa bolszewików. Klan oficerów, w osobie Kornilowa obrażony przez Kiereńskiego, w decydującym momencie nie przejawiał szczególnej ochoty udzielenia mu pomocy w walce z bolszewikami. Razem z Kiereńskim i cały Rząd Tymczasowy znalazł się w izolacji”. (P. Milukow, *Rossija na pierielomie. Bolszewistskij pieriod russkoj riewolucyj*, t. II: *Antibolszewistskoje dżiżenije*, Paryż 1927, s. 8—9).

⁷ Telefonogram narady rad rejonowych Piotrogradu i okolic do rejonowej rady Peterhofu z 8 XI (26 X) 1917 [w:] *Wielikij Oktiabr'*. *Sbornik dokumentow pod riedakcyjej L. S. Gaponienko*, Moskwa 1961, dok. nr 324, s. 353.

⁸ Komunikat piotrogrodzkiego Komitetu Wojskowo-Rewolucyjnego z ok. 8 XI (26 X) 1917; tamże, dok. 325.

⁹ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. XXVI, Warszawa 1956, s. 237—238.

Wojskowo-Rewolucyjny¹⁰. Rozwój walki klasowej, niemożliwe do wygładzenia sprzeczności interesów między warstwami ludności, krach ekonomiczny państwa, wszystko to legło u podstaw przewrotu. Jednakże już w chwili narodzin władza radziecka stanęła w obliczu konieczności rozstrzygnięcia kilku podstawowych kwestii — organizacji państwa o nowej strukturze społecznej i formalnej, poprawy w zaopatrzeniu ludności miast, uzdrowienia całokształtu gospodarki narodowej oraz obrony nowego państwa, tj. jego organów, przed siłami wrogo ustosunkowanymi do przewrotu i do programu rządu radzieckiego — Rady Komisarzy Ludowych.

W okresie tzw. kultu jednostki (kultu osoby Stalina) historiografia radziecka nie zajmowała się problemami genezy wojny domowej w Rosji. Za początek przyjęto umownie połowę 1918 r.; ustalenie to zapewne miało na celu podkreślenie decydującej roli Stalina (pierwszy jego wyjazd na front) oraz połączenie dwóch, w istocie różnych, zjawisk — interwencji i kontrrewolucji. Najbardziej autorytatywna politycznie pozycja owego okresu *Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików)* stwierdza jednoznacznie: „Warunki walki z władzą radziecką nakazywały zjednoczenie obu sił antyradzieckich; cudzoziemskiej i wewnętrznej. Zjednoczenie to nastąpiło w pierwszej połowie 1918 r. . . . Tak więc skończył się okres wytchnienia i rozpoczęła wojna domowa w Rosji...”¹¹.

Nie jest wykluczone, że u podłoża owej interpretacji oprócz względów hagiograficznych tkwiło też błędne — jak się wydaje — odczytanie sporu, który miał miejsce na VII Zjeździe RKP(b) między Leninem i Bucharinem w kwestii tak zwanego okresu wytchnienia¹². Lenin, co jest najzupełniej zrozumiałe, w sprawozdaniu o tak wielkiej wadze (konieczność podpisania traktatu pokojowego na niezwykle uciążliwych dla

¹⁰ Odezwa *Do Obywateli Rosji!* (Lenin, *op. cit.*, t. XXVI, s. 226), informacja *Riewolucyjna wostorzestwowala (Wielikij Oktiabr'...*, dok. nr 320, s. 349—350), odezwa *K tyłu i frontu* (tamże, dok. nr 321, s. 350).

¹¹ *Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). Krótki kurs*, Warszawa 1949, s. 257.

¹² Stanowisko Lenina, że wykorzystać należy każdą chwilę, każdy dzień, zostało sformułowane w wygłoszonym przezeń sprawozdaniu politycznym KC 7 III 1918 (*VII Nadzwyczajny Zjazd Komunistycznej Partii Rosji (bolszewików). Stenogramy*, Warszawa 1964, s. 34—37) i odnosiło się do wojny z Niemcami. Bucharin, w koferencie, negował celowość wywodów Lenina, gdyż — jego zdaniem — krótki okres wytchnienia nie pozwoliłby rozstrzygnąć żadnych poważnych zadań, natomiast zdemoralizowałaby ludność i napełnił ją nieufnością do rządu radzieckiego, który zawarł ugodę, a właściwie skapitulował przed mocarstwem imperialistycznym (tamże, s. 45—46, 51—57).

Rosji warunkach) musiał dokonać wszechstronnej analizy sytuacji. Z tego powodu w sprawozdaniu często się splatały kwestie wojny imperialistycznej i wojny domowej. Jednakże nigdzie w dziełach Lenina nie ma interpretacji „okresu wytchnienia” jako przerwy w wojnie domowej. Wojna domowa trwała, zmieniło się tylko jej natężenie.

Wydaje się, że odmiennie ukształtowany obraz wydarzeń historycznych pierwszego okresu istnienia państwa radzieckiego otrzyma badacz, dla którego kwestią centralną będzie obca interwencja, od badacza, który będzie szukał genezy wojny domowej przede wszystkim w rozwoju walki klasowej w Rosji. O ile przy wersji pierwszej, która tłumaczy zjawiska rosyjskie odnosząc je do czynników nierosyjskich, mamy wątpliwości, gdyż w sumie nie ma ona dla historyka rewolucji odpowiednich walorów badawczych, o tyle druga budzi większe zaufanie. Rzecz prosta, nie wynika z tego, iż odrzucenie wersji pierwszej jest równoznaczne z lekceważeniem rozmiarów i wpływu obcej interwencji zbrojnej; takie stanowisko byłoby nie do przyjęcia. Jednakże przebieg interwencji¹³ wskazuje, iż oprócz Niemiec i — być może — częściowo, Wielkiej Brytanii interweniujące rządy nie miały zamiarów okupowania albo oderwania na stałe od Rosji jakichś części jej ziem. Głównym celem było, jak się wydaje, wpłynięcie na formę rządów politycznych w Rosji, a także utrzymanie jej w szeregu państw walczących (koalicja) lub zawarcie z nią separatystycznego pokoju (Niemcy) i czerpanie z rosyjskich zasobów — rolnictwa, ropy naftowej, węgla, rud metali itp. Zresztą problematyka interwencji w Rosji, bogata i różnorodna, wychodzi poza ramy niniejszej pracy.

Rozwój ruchu rewolucyjnego i oplakana sytuacja gospodarcza, społeczna oraz militarna, w jakiej znalazła się Rosja w wyniku pierwszych lat wojny, złożyły się w głównej mierze na wybuch rewolucji. Narosłe sprzeczności rozstrzygnęło wystąpienie mas. Był to pierwszy zbrojny akt wojny domowej¹⁴. Co do tego nie może być wątpliwości, ponieważ

¹³ Mam tu na myśli również charakterystyczną dla interwencji państw zachodnich i — częściowo — Japonii cechę, zgodnie z którą, po doprowadzeniu do powstania rosyjskich ośrodków kontrrewolucyjnych interwencja ta traciła rozmach i faktycznie uzależniała się od nich. Być może wynikało to, między innymi, również z błędnych przekonań o sile kontrrewolucji oraz z dążenia do zachowania pozorów legalności całej akcji.

¹⁴ „Robotnikom Piotrogradu i Moskwy znowu przypadła w udziale rola tych, co zapoczątkowały wielki ruch wyzwoleniczy. Ogłosili oni strajk polityczny. Wyszli na ulicę z czerwonymi sztandarami. Walczyli jak lwy z carską policją, żandarmerią i tą niewielką częścią wojska, która nie od razu przeszła na stronę ludu. W samym tylko Piotrogradzie było, jak obliczają, więcej niż 2000 zabitych i rannych ... Większość żołnierzy garnizonu petersburskiego i moskiewskiego przeszła na stronę powstańców robotniczych. Robotnicy i chłopcy w mundurach żołnier-

wydarzenia rewolucyjne dokonały się przy pomocy siły zbrojnej, towarzyszyła im walka, w konsekwencji zaś obalony został dotychczasowy system rządów. Był to pierwszy tylko akt, zgodnie z interpretacją Lenina istoty i zadań wojny domowej. W 1905 r. czyniąc przegląd sił społecznych w ewentualnej wojnie domowej użył Lenin kilku charakterystycznych określeń: „Wojna domowa w pełni — zniesienie caratu”¹⁵, „Wielkie zagadnienia w życiu narodów rozstrzyga tylko siła”¹⁶, „Powstanie — to wojna domowa, a wojna wymaga armii”¹⁷, a także na początku marca 1915 r. w warunkach trwającej wojny światowej: „Wojna domowa, do której rewolucyjna socjaldemokracja wzywa w obecnym okresie, to walka proletariatu z orężem w ręku przeciwko burżuazji o wywłaszczenie klasy kapitalistów w przodujących krajach kapitalistycznych, o rewolucję demokratyczną w Rosji (republika demokratyczna, 8-godzinny dzień pracy, konfiskata ziem obszarniczych)”¹⁸. Wreszcie w 1916 r. Lenin stwierdzał: „Celem wojny domowej jest zdobycie banków, fabryk, zakładów przemysłowych itd., pozbawienie burżuazji wszelkiej możliwości oporu, unicestwienie jej wojska”¹⁹. Rzeczywistość historyczna dowiodła słuszności teoretycznych przewidywań Lenina. Rewolucja lutowa obaliła carat, wprowadziła swobody demokratyczne, lecz nie oddała w ręce proletariatu banków, fabryk, nie pozbawiła burżuazji możliwości oporu, a więc wojnę zaledwie zapoczątkowała. Lenin fakt zwycięstwa rewolucji demokratycznej skomentował w sposób następujący: „Wojna imperialistyczna musiała — było to obiektywną koniecznością — niezwykle przyśpieszyć i niesłychanie zaostriżyć walkę klasową proletariatu przeciwko burżuazji, musiała przeobrazić się w wojnę domową między wrogimi klasami. To przeobrażenie się zapoczątkowała rewolucja lutowo-marcowa 1917 r.”²⁰ Można wnioskować, iż Lenin uważał rewolucję lutową za początek wojny do-

skich po bratersku podali dłoń robotnikom i chłopom bez mundurów. Najlepsza część oficerów przyłączyła się do rewolucji. Oficerów, którzy chcieli iść przeciwko ludowi, żołnierze rozstrzelali” (W. I. Lenin, *Do towarzyszy cierpiących w niewoli*, „Dzieła”, t. XXIII, Warszawa 1951, s. 378—381; ulotka napisana i wydrukowana w połowie marca 1917 r.).

¹⁵ *Obraz tymczasowego rządu rewolucyjnego*, „Dzieła”, t. VIII, Warszawa 1955, s. 545.

¹⁶ *Dwie taktyki socjaldemokracji w rewolucji demokratycznej*, „Dzieła”, t. IX, Warszawa 1953, s. 119.

¹⁷ *W ogniu monarchistycznej burżuazji, czy na czele rewolucyjnego proletariatu i chłopstwa?*, tamże, s. 212.

¹⁸ *Konferencja sekcji zagranicznych SDPRR*, „Dzieła”, t. XXI, Warszawa 1951, s. 158.

¹⁹ *Odpowiedź P. Kijewskiemu (J. Piatakowowi)*, „Dzieła”, t. XXIII, Warszawa 1951, s. 16.

²⁰ *Listy z daleka*, tamże, s. 331—332, (list 1).

mowej, przy czym potwierdza to tekst referatu wygłoszonego przezeń 27 marca w zurychskim Domu Ludowym: „Przeobrażenie wojny imperialistycznej w wojnę domową rozpoczęło się. Stąd podstawowa sprzeczność obecnej rewolucji, która czyni z niej zaledwie pierwszy etap pierwszej rewolucji zrodzonej przez wojnę”²¹.

Cóż to jest więc wojna domowa? I czy w ogóle skomplikowaną sytuację w ówczesnej Rosji można podciągnąć pod jakąś definicję? Spróbujmy odpowiedzieć. Wojna domowa jest to starcie zbrojne dwóch (lub więcej) sił politycznych w danym kraju, dostatecznie silnych, aby walczyć o władzę, o wprowadzenie zasad ustrojowych przez siebie głoszonych (lub danej grupie wygodnych). W rosyjskich warunkach, było to starcie z ustrojem carskim tych wszystkich klas i warstw społecznych, które nie były zainteresowane w utrzymaniu przestarzałego, na poły feudalnego wzoru maszyny państwowej. Stąd chyba łatwość i szybkość zwycięstwa rewolucji lutowej. I o tyle można mówić o początku wojny domowej, że zwycięstwo rewolucji dokonało się zbrojnie, wzięły w niej udział szerokie masy, równocześnie zaś przygotowała ona arenę do właściwej rozgrywki między dwoma zasadniczymi siłami społecznymi — proletariatem i chłopstwem z jednej strony a burżuazją i częścią warstw pośrednich z drugiej.

Odróżnić też wypada, przynajmniej w rozważaniach ogólnych, problematykę wojny domowej od problematyki rewolucji, jakkolwiek zjawiska te się łączą i granica między nimi jest płynna. Właściwie, w sensie ogólnym, rewolucja (jako starcie zbrojne) kończy się wraz ze zwycięskim przewrotem. Dalsze działania wojskowe można już nazywać wojną domową (jak i sam przewrót zbrojny). W wojnie domowej rozstrzyga się zagadnienie władzy państwowej, możliwość wprowadzenia nowych zasad ustrojowych i, ewentualnie, ich obrona. A więc rewolucję lutową uznaję za początek wojny domowej w Rosji nie dlatego, że dokonana została jako akt przemocy, zbrojnie, lecz dlatego, że zapoczątkowała rozgrywkę między dwoma wymienionymi siłami; problemu wojny z obalonym samowładztwem nie było.

Jeżeli, mimo wszystko, interpretowanie przewrotu marcowego jako pierwszego aktu wojny domowej w Rosji może jeszcze wzbudzić zastrzeżenia, to jednak między owym przewrotem a latem 1918 r. zaszło tyle wydarzeń, że nie tylko niemożliwe jest utrzymanie tezy o datowaniu początków wojny domowej na połowę 1918 r., ale i wątpliwe się wydaje utrzymanie innego twierdzenia, upatrującego początków wojny domowej w rewolucji październikowej. Wśród wydarzeń rewolucyjnych okresu po lutym 1917 r. na czoło wysuwa się żywiołowa walka chłopów o ziemię, usankcjonowana dopiero po przewrocie październikowym. Walki

²¹ O *zadaniach SDPRR w rewolucji rosyjskiej*, tamże, s. 392.

owej, jako zjawiska masowego połączonego z aktami przemocy i walk zbrojnej, nie można pominąć przy rozpatrywaniu genezy wojny domowej w Rosji, gdyż niezrozumiały wówczas będzie i sukces rewolucji październikowej, i zwycięstwo władzy radzieckiej nad siłami kontrrewolucji.

Raz jeszcze wypada wrócić do sprawy kontrrewolucji i interwencji. Jeżeli rewolucję rosyjską będziemy traktowali jako proces historyczny, naturalny wynik rozwoju społeczeństwa i narastających w nim sprzeczności, to — oczywiście — kontrrewolucja zajmie w owym procesie należne jej miejsce naturalnego czynnika społecznego. W tym świetle jeszcze bardziej sztuczna staje się koncepcja wiążąca kontrrewolucję z interwencją.

W rosyjskich warunkach naturalnym procesem było przesuwanie się punktu ciężkości na lewo, co wywoływało reakcję określonych kół prawicy²². Ukoronowaniem tego procesu stało się listopadowe powstanie zbrojne w Piotrogradzie, które zapoczątkowało rewolucję październikową i zarazem nieustający — w przeciwieństwie do poprzedniego okresu — konflikt zbrojny z prawicą²³.

Nieudany pucz gen. Kornilowa we wrześniu 1917 r., mimo że żadnego z nabrzmiałych zagadnień nie rozstrzygnął, jednakże stał się widomą oznaką nadciągającego przełomu. W historiografii radzieckiej²⁴ pucz ten uzyskał swoją dalszą historię — wydarzenia październikowe, bezpośrednio poprzedzające rewolucję, nazwano „wtórną kornilowszczyzną”. Polaryzacja stanowisk zaszła wówczas już tak daleko, że Kiereński, który — przy wszelkich zastrzeżeniach — wystąpił przeciw Kornilowowi wspólnie ze wszystkimi, najbardziej nawet radykalnymi

²² Z okazji kryzysu lipcowego 1917 r. Lenin napisał w tymże miesiącu artykuł *Trzy kryzysy*, w którym dowodził naturalności — w warunkach rosyjskich — rozwoju rewolucji. „Czy trudno się domyślić — pisał m. in. — że żaden w świecie bolszewicy nie byłoby zdolni »wywołać« nie tylko trzech, ale nawet jednego »ruchu ludowego«, gdyby bardzo głębokie przyczyny ekonomiczne i polityczne nie wprawiały proletariatu w ruch, że żaden kadeci i monarchiści razem wzięci nie byłoby zdolni wywołać żadnego ruchu »prawicowego«, gdyby również głębokie przyczyny nie rozdziły kontrrewolucyjności burżuazji jako klasy?” (*Dzieła*, t. XXV, Warszawa 1951, s. 178).

²³ „Wojna domowa stała się faktem. To, co przepowiadaliśmy na początku wojny ... a mianowicie przekształcenie wojny imperialistycznej w wojnę domową, stało się 25 X 1917 faktem w jednym z największych i najbardziej zacofanych krajów uczestniczących w wojnie. W tej wojnie domowej przytłaczająca większość ludności znalazła się po naszej stronie i wskutek tego zwycięstwo osiągnęliśmy niezwykle łatwo”. (Lenin, *op. cit.*, t. XXV, s. 13—14; cyt. sprawozdanie polityczne KC z 7 III 1918).

²⁴ Ostatnio kwestii tej poświęcił rozdział swej pracy N. J. Iwanow, *Kornilowszczyzna i jej rozгром*, Leningrad 1965. Autor wiąże wydarzenia „wtórnej kornilowszczyzny” bezpośrednio ze wzrostem nastrojów probolszewickich.

siłami rewolucji kontynuował faktycznie zamysły generała, i to bezpośrednio po puczu. Jako głównodowodzący już 14 (1) września wydał rozkaz zakazujący walki politycznej w wojsku²⁵, a 17 (4) września — jako premier — podpisał dekret o rozwiązaniu wszelkich rewolucyjnych organów przeznaczonych do walki z puczem²⁶. Wydanie dekretu wskazuje wyraźnie²⁷, iż wojna domowa trwała już, również w aspekcie walki o władzę, aczkolwiek dopiero powstanie listopadowe 1917 r. w Piotrogradzie zapoczątkowało okres walk otwartych i trwających nieprzerwanie aż do początków lat dwudziestych.

Wśród wielu zagadnień na plan pierwszy wysuwa się periodyzacja okresu. Jeżeli punktem odniesienia uczynimy wojnę domową, a nie rewolucję październikową, podstawowe etapy będą się przedstawiały w sposób następujący: 1. rewolucja lutowa (marzec 1917 r.), początek wojny domowej, 2. wydarzenia czerwcowe i lipcowe 1917 r., 3. wrześniowy pucz gen. Kornilowa, początek polaryzacji stanowisk, 4. listopadowe powstanie w Piotrogradzie (początek rewolucji październikowej), 5. walka o ustanowienie władzy radzieckiej na terenie całego byłego imperium rosyjskiego („triumfalnie szóstwieje sowieckiej władzy”) i przekształcenie się południa Rosji w główny ośrodek kontrrewolucji, 6. okupacja niemiecka znacznych obszarów na południowym zachodzie i jej wpływ na ostateczne ukształtowanie się obozu kontrrewolucji.

Chronologicznie więc okres początkowy wojny domowej obejmowałby czas od marca 1917 r. do marca 1918 r., czyli równo rok. Motywację tak ułożonego schematu periodyzacji można oprzeć zarówno na przesłankach logicznych (istota wojny domowej), jak i ściśle historycznych (początek okresu — pierwsze walki wewnętrzne, następnie etapy wzmagających się walk i zakończenie — wmieszanie się sił obcych, nierosyjskich). Zresztą sam schemat, w gruncie rzeczy, nie jest niczym nowym, zastosowano go bowiem już w pięcioletniej radzieckiej *Istorii graždanskoj wojny w SSSR*. Schemat ten wydaje się najbardziej funkcjonalny, ponieważ uwzględnia nie tylko walki zbrojne, ale i rewolucję, wiąże przemiany polityczno-społeczne z wydarzeniami wojskowymi i polityką zagraniczną²⁸.

²⁵ *Riewolucyonnoje dwiżenie w Rossii w awgustie 1917 g. Razgrom kornilowskogo miatieża*, Moskwa 1959, dok. nr 478, s. 470—471.

²⁶ Tamże, dok. nr 479, s. 471.

²⁷ „W minionych dniach puczu gen. Kornilowa do walki z nim, w miastach, wsiach, na stacjach kolejowych, tak na zapleczu, jak i w rejonie walk armii, z inicjatywy samych obywateli powstały specjalne komitety ocalenia i ochrony rewolucji, które stały się, wraz z wiernymi sprawie wolności organami rządowymi, ośrodkami władzy w terenie” (tamże).

²⁸ Spośród różnych koncepcji periodyzacji, warto zwrócić uwagę na propozycję

Po zwycięstwie powstania zbrojnego w Piotrogradzie zmienił się całkowicie w porównaniu z okresem poprzednim układ sił w życiu politycznym Rosji. Gwałtowne rozwarstwienie stanowisk przyspieszone przez pucz Kornilowa powodowało przesuwanie się partii i grup politycznych na prawo, ewentualnie na lewo, osłabiając pozycje centrum²⁹. Centrum, które w okresie względnie pokojowego rozwoju rewolucji (tj. przed rewolucją październikową) mogło być czynnikiem decydującym w sensie inicjatywy i realizacji modelu ustrojowego, wraz z postępującą radykalizacją społeczeństwa samo podlegało procesowi rozwarstwienia. Tak więc, w momencie zdecydowanej rozgrywki zbrojnej na polu walki pozostały w praktyce dwie siły — radykalna lewica oraz prawica, starcie między nimi rozwijało się konsekwentnie, a sucha kalkulacja polityczna obejmowała również kwestię represji w celach zapobiegawczych³⁰. Przy tym, oczywiście, jedna i druga strona oskarżała centrum o zdradę (wahania). Walka z prawicą, stopniowo, w sposób logiczny wy-

Milukowa (op. cit., s. 4—5), z zastrzeżeniem, że jest to propozycja uboga i jednostronna; uwzględni Milukow jedynie walkę przeciw bolszewikom, utożsamiając w ten sposób wszelkie przemiany rewolucyjne w Rosji z działalnością bolszewików, na co w żadnym przypadku zgodzić się nie można. Interesujący nas okres dzieli Milukow na 2 etapy: etap przygotowujący (od rewolucji lutowej do październikowej) oraz etap pierwszy (7 XI 1917 — 18 I 1918). Zdaniem Milukowa podstawowym wydarzeniem okresu walki z bolszewikami było rozpędzenie Zgromadzenia Ustawodawczego i III Ogólnorosyjskiego Zjazdu Chłopskiego (I 1918), w którego imieniu złożyło deklarację z protestem 300 delegatów chłopskich, „Próby walki legalnej zakończyły się wraz z tą deklaracją. Dalszą walkę również i siły lewicy powinny były przenieść na grunt konfliktu zbrojnego w imię władzy ludu, realizowanej przez zgromadzenie ustawodawcze” (tamże, s. 15).

²⁹ Lenin w liście do organizacji partyjnych *Wszyscy do walki z Denikinem!*, napisanym około 3 VII 1919, w sposób przekonywający zobrazował schemat działania ówczesnych sił społecznych. „Martow i ska wyobrażają sobie, że stoją »ponad« obu walczącymi stronami, wyobrażają sobie, że zdolni są stworzyć »trzecią stronę«. Pragnienie to, choćby nawet było szczere, pozostaje złudzeniem drobnomieszczańskiego demokrata, który i teraz jeszcze, po upływie 70 lat od 1848 r., nie nauczył się abecadła, a mianowicie tego, że w środowisku kapitalistycznym możliwa jest albo dyktatura burżuazji, albo dyktatura proletariatu i że nic trzeciego nie może istnieć” (*Dzieła*, t. XXIX, Warszawa 1956, s. 448).

³⁰ „Naszą sprawą jest stawiać kwestię wprost. Co jest lepsze? Czy wyłapać i osadzić w więzieniu, niekiedy nawet rozstrzelać setki zdrajców spośród kadetów, bezpartyjnych, mieńszewików, eserowców »występujących« (jeden z bronią w rękę, drugi organizując spiski, trzeci agitując przeciw mobilizacji, jak mieńszewicy drukarze lub kolejarze itp.) przeciw władzy radzieckiej, czyli za Denikinem? Czy też doprowadzić do tego, by pozwolić Kołczakowi i Denikinowi wymordować, wystrzelać, zachłostać na śmierć dziesiątki tysięcy robotników i chłopów? Wybór nie jest trudny” (Lenin, op. cit.). Już 22 II 1918 WCzK wydała dekret (opublikowany w gazecie „Izwestija CIK”, nr 32 z 23 (10) II 1918) o rozstrzeliwaniu wrogów władzy radzieckiej na miejscu dokonanego przestępstwa.

kuwała zasadę jednopartyjnych rządów³¹; członkowie różnych partii oraz ugrupowań lewicowych i centrowych, mieńszewicy, eserowcy, lewicowi eserowcy, anarchiści³² i inni, stojący na platformie władzy rad, przechodzili na pozycje partii bolszewickiej³³, reszta wycofała się z czynnego życia politycznego lub związała się z obozem antyradzieckim.

Zresztą jest rzeczą trudną, a kto wie, czy w ogóle możliwą, odtworzenie szczegółowej mapy sił politycznych Rosji w początkowym okresie wojny domowej. Sytuacja ustawicznie się zmieniała, a wokół stanowiska poszczególnych partii, grup politycznych, nawet osób, nagromadziło

³¹ W kwestii tej w historiografii radzieckiej nie ma jednolitości poglądów. K. W. Gusiew, autor najpoważniejszej z wydanych w ZSRR prac o lewicowych eserowcach (*Krach partii lewych eserow*, Moskwa 1963), zdecydowanie występuje przeciw istnieniu takiej zasady jako zjawiska prawidłowego dla rozwoju każdego kraju (s. 91—92). Zasada ta — jego zdaniem — nie obowiązywała również w Rosji, a przykładem — sojusz, krótkotrwały co prawda, z lewicowymi eserowcami (s. 92—93). R. Iljuchina (*K woprosu o soglaszenii bolszewikow s lewyimi eserami (oktiabr' 1917 — fiewral 1918 g.)*, „Istoriczeskije zapiski”, 1963, nr 73) scharakteryzowała w sposób co najmniej dyskusyjny stanowisko lewicowych eserowców: „Celem polityki lewicowych eserowców było zajęcie pozycji pośrednich między rewolucją i kontrrewolucją, próba pogodzenia ich i, w rezultacie, osiągnięcie pozycji decydującej” (s. 11). Jednakże zarówno list Lenina do I. Smiłgi (*List do przewodniczącego Komitetu Obwodowego armii, floty i robotników Finlandii*, „Dzieła”, t. XXVI, s. 54, pkt. 4), jak i charakterystyka sojuszu, dana w pracy *Revolucja proletariacka a renegat Kautsky* („Dzieła”, t. XXVIII, Warszawa 1955, s. 308), świadczą wyraźnie o tym, że przywódca rewolucji rosyjskiej wykluczał możliwość zwycięstwa rewolucji przy istnieniu (ze względu na brak sojuszu z partią chłopską) systemu jednopartyjnego, przynajmniej w pewnym okresie budowy państwa radzieckiego.

³² Historiografia radziecka problematyką ruchu anarchistycznego w Rosji prawie zupełnie się nie zajmuje. Ostatnią, bodajże, pozycją jest A. D. Kosiczowa *Bor'ba marksizma-leninizma s idieologijej anarchizma i sowriemiennost'* (Moskwa 1964). Niestety, praca rozpatruje przede wszystkim zagadnienia teorii i ideologii, zaś skąpa część historyczna ma bardzo wiele braków. W tej sytuacji jedynym poważnym źródłem wiedzy o ruchu anarchistycznym w Rosji są pisma Lenina. Już w słowie końcowym po dyskusji nad sprawozdaniem z działalności Rady Komisarzy Ludowych (25 I 1918) wygłoszonym na III Ogólnorosyjskim Zjeździe Rad, Lenin wspomniał o kryzysie wśród anarchistów rosyjskich na tle stosunku do państwa radzieckiego (*Dzieła*, t. XXVI, s. 483), zaś w liście do Sylvii Pankhurst, angielskiej komunistki, datowanym 28 VIII 1919, mówi wprost: „Bardzo wielu robotników anarchistów staje się teraz najbardziej szczerymi zwolennikami władzy radzieckiej”. (*Dzieła*, t. XXIX, Warszawa 1956, s. 562).

³³ Za przykład służyć tu może fragment kapitalnej pracy Lenina *Dziecięca choroba „lewicowości” w komunizmie*, „Dzieła”, t. XXXI, Warszawa 1955, s. 61): „W wyniku zastosowania słusznej taktyki mieńszewizm ulegał i ulega u nas coraz większemu rozkładowi powodując izolację przywódców — notorycznych oportunistów oraz przechodzenie najlepszych robotników, najlepszych żywołów demokracji drobnomieszczańskiej do naszego obozu”.

się wiele nieporozumień i legend³⁴. Nie ulega natomiast wątpliwości, że wkrótce po rewolucji październikowej w obozie antyradzieckim inicjatywa systematycznie zaczęła przechodzić do rąk dowódców wojskowych³⁵, chociaż prawie do końca 1918 r. (tj. do przewrotu admirała Kołczaka w Omsku 18 listopada 1918 r.) starano się przeciwdziałać dyktatowi kół wojskowych³⁶. A o tym, jak wielkie niebezpieczeństwo reakcji i restauracji kryło się w szeregach oficerów zjeżdżających się w końcu 1917 r. na południe Rosji pod sztandary Aleksiejewa pisze sam Milukow. Sądzi on, że było wśród nich „nie mniej niż 80% monarchistów, w tym niemało zwolenników starego samowładztwa”³⁷.

Tak więc wojna domowa w Rosji nie mogła się zakończyć żadnym kompromisem wobec dojścia do głosu po obu stronach barykady sił radykalnych. Perspektywą było tylko zwycięstwo jednej strony, a to — w najwyższym stopniu — zaostrzało przebieg i metody walki³⁸.

Początek systematycznej walki zbrojnej skierowanej przeciw władzy rad upatrywać można w działalności atamana wojska dońskiego, gen. Kaledina³⁹. Już w lipcu 1917 r. odbyła się w Nowoczerkasku narada kierownictw wojsk kozackich — dońskiego, kubańskiego, tereckiego oraz

³⁴ Jak dalece ciążyą te mity na historii, niech świadczy fakt, że na przykład jeden z przywódców kontrrewolucji, gen. A. Kaledin, którego uznaje się za monarchistę (por. *Istorija graždanskoj wojny w SSSR*, t. I, Moskwa 1935, s. 196), właśnie on pierwszy zażywał w sierpniu 1917 r., w czasie narady państwowej, przekształcenia Rosji w republikę (por. Trocki, *op. cit.*, s. 148—149).

³⁵ Por. Milukow, *op. cit.*, s. 56.

³⁶ Por. *Istorija graždanskoj wojny w SSSR*, t. III, Moskwa 1957, s. 197.

³⁷ Milukow, *op. cit.*, s. 57.

³⁸ Już 11 XII 1917, z inicjatywy Lenina, Rada Komisarzy Ludowych wydała dekret o aresztowaniu wodzów wojny domowej przeciw rewolucji, kierownictwa partii kadetów (por. *Diekriety sowietskoj własti*, t. I, Moskwa 1957, dok. nr 111 a i b s. 161—162, dok. nr 117 s. 171); 20 XII Rada Komisarzy Ludowych postanowiła utworzyć WCzK (*Iz istorii Wsiesojuznoj Czriezwyczajnoj Komissii. 1917—1921 gg. Sbornik dokumentow*, Moskwa 1958, dok. nr 68, s. 78—79 i nr 69, s. 78—79).

³⁹ Nie można zgodzić się ze sformułowaniem Milukowa (*op. cit.*, s. 56), że: „Przeciwdziałanie zaborowi Rosji przez bolszewików, zaczęło się na południowym wschodzie Rosji, na ziemiach kozackich, natychmiast po przewrocie listopadowym w Piotrogradzie i Moskwie”. Po pierwsze, jeżeli ograniczymy się tylko do okresu rewolucji październikowej, to pierwszeństwo trzeba by przyznać wystąpieniu Kiereńskiego-Krasnowa, organizowanemu już od 7 listopada, a więc jeszcze w dzień powstania piotrogrodzkiego (por. I. S. Łutowinow, *Likwidacyja miatieża Kiereńskiego-Krasnowa*, Moskwa 1965, s. 5—9). Zresztą próby zdławienia rewolucji podejmował Kiereński już wcześniej, od 5 XI (por. relacja gazety „Nowaja żyżń”, nr 163 z 8 XI, o próbach Kiereńskiego zdławienia powstania zbrojnego w Piotrogradzie, „Wielikij Oktjabr”, dok. nr 312, s. 343—344). Prawdą jest natomiast, że punkt ciężkości walki przeniósł się z ośrodków centralnych, na ziemie południa.

tw. kałmuków dońskich i astrachańskich (na czele z kniazem Tundutowem⁴⁰) — w celu wypracowania zasad utworzenia wspólnych władz⁴¹. Kaledin odegrał też dwuznaczną rolę w okresie puczu Korniłowa⁴². Być może miał rację Trocki, gdy postępowaniu atamana przypisywał celową ostrożność⁴³. Jakkolwiek Rząd Tymczasowy był doskonale poinformowany⁴⁴ o istocie działalności Kaledina i formalnie wydał nakaz aresztowania⁴⁵ go, jednakże aresztowanie nie nastąpiło⁴⁶. Po zwycięskim prze-

⁴⁰ Tundutow podawał się za atamana astrachańskiego, jakkolwiek do tego praw nie miał (por. A. J. Denikin, *Oczerki Russkoj Smuty*, t. III, Berlin 1924, s. 67). W 1918 r. uzyskał audiencję u cesarza Wilhelma II; cesarz miał się mu rzekomo zwierzyć ze swych zamiarów utworzenia z Rosji 4 „cesarstw” — Ukrainy, Związku Południowo-Wschodniego, Wielkiej Rosji i Syberii (tamże, s. 68).

⁴¹ A. P. Filimonow, *Kubancy. (1917—1918 gg.)*, „Biełoje dzieło. Letopis' biełoj bor'by”, kniga II, Berlin 1927, s. 66—67.

⁴² Po odmowie Korniłowa (odezwa nadana przez radio 9 IX (27 VII) 1917) podporządkowania się Rządowi Tymczasowemu, tegoż dnia A. Kiereński w radiogramie do wszystkich osób zajmujących stanowiska kierownicze, komisarzy, organizacji wojskowych i społecznych donosił o buncie Korniłowa i usunął go z zajmowanego stanowiska (*Riewolucyonnoje dwiżenije w Rossii w awgustie 1917 g. ...*, dok. nr 445, s. 445.) Zbuntowany generał tego samego dnia wysłał depezę do Kaledina (tamże, dok. nr 447, s. 447), w której żądał poparcia. W 2 dni później, 13 IX, depeżował ponownie do Kaledina (tamże, dok. nr 469, s. 462), z podziękowaniem za depezę, jakoby wysłaną przez Kaledina do Rządu Tymczasowego, z wyrazami solidarności z Korniłowem; w rzeczywistości depeży tej Kaledin nie wysłał (tamże, s. 630, przyp. 237). Dopiero 14 IX I. Daszewski, przewodniczący Komitetu Wykonawczego Frontu Południowo-Zachodniego doniósł Kiereńskiemu (tamże, dok. nr 474, s. 466), że Kaledin postanowił poprzeć zbrojnie Korniłowa. Warto jeszcze dodać, iż Kaledin, w przeciwieństwie do innych zamieszanych w spisku generałów, nie wysłał do Korniłowa depeży z wyrazami solidarności (por. Iwanow, *op. cit.*, s. 117).

⁴³ „Kaledin rzeczywiście działał ostrożniej niż przypuszczano w kołach rewolucyjnych. Wybrał moment otwartego powstania, którego termin był mu z góry znany, dla »pokojowego« objazdu stanic, by w dniach krytycznych znajdować się poza zasięgiem telegraficznej i innej kontroli i jednocześnie wysondować nastroje kozactwa ... Jednak właśnie obcowanie z osiadłymi w stanicach kozakami ujawniło, że sił i środków w rzeczywistości nie ma: kozacy-rolnicy nie mieli najmniejszego zamiaru wystąpić w obronie Korniłowa. Kiedy coraz bardziej zaczęło się ujawniać fiasko powstania, tzw. rząd wojskowy Donu uchwalił powstrzymać się od wyrażenia swej opinii »do czasu wyjaśnienia faktycznego układu sił«. Dzięki takiemu manewrowaniu kierownictwo kozaków dońskich zdążyło odskoczyć na bok” (Trocki, *op. cit.*, s. 212).

⁴⁴ Np. w depeży do Kiereńskiego nadanej ok. 16 IX szef sztabu moskiewskiego okręgu wojskowego płk K. Riabcew relacjonował dosyć szczegółowo poczynania Kaledina (*Riewolucyonnoje dwiżenije w Rossii w awgustie 1917 g. ...*, dok. nr 471, s. 462—464).

⁴⁵ Por. N. J. Iwanow, *op. cit.*, s. 199.

⁴⁶ Koło Wojskowe kozackie w Nowoczerkasku postanowiło 16 (3) IX 1917 nie podporządkować się nakazowi aresztowania, a Kiereński, po krótkich przetargach,

wrocie bolszewickim w Piotrogradzie właśnie południe stało się głównym ośrodkiem kontrrewolucji⁴⁷.

Południe Rosji miało dogodne położenie strategiczne do walki z rewolucją⁴⁸, a oprócz tego istniały tam jeszcze poważne siły gotowe do obalenia władzy radzieckiej⁴⁹. Jednakże atuty te, w znacznym stopniu niwelowały — co podkreślają również przywódcy obozu antyradzieckiego⁵⁰ — nastroje panujące wśród ludności. Szczególne znaczenie miała prowadzona przez bolszewików na południu, zwłaszcza od połowy listopada 1917 r., intensywna praca propagandowa⁵¹. Działalnością partii w okręgu wojska dońskiego kierował A. Bubnow, członek KC SDPRR(b)⁵². Pomimo chwilowego braku sił zbrojnych do szybkiego stłumienia wystąpień kozackich kierownictwo partii na perspektywę walki z Kaledinem patrzyło spokojnie⁵³. Jedną z przyczyn ostatecznego

nakaz wycofał, domagając się jedynie stawienia się Kaledina w Kwaterze Głównej i złożenia zeznań przed specjalną komisją (*Istorijskaja graždanskaja wojna w SSSR*, t. I, 284—285). W październiku komisja śledcza powołana przez Rząd Tymczasowy ogłosiła, że Kaledin udziału w puczu Kornilowa nie brał (tamże, s. 285).

⁴⁷ Milukow, *op. cit.*, s. 56—57; *Istorijskaja graždanskaja wojna w SSSR*, t. III, s. 46, W. A. Antonow-Owsiejenko, *Zapiski o graždanskaja wojnie*, t. I, Moskwa 1924, s. 63; odezwa kijowskiego komitetu SDPRR(b) z końca stycznia 1918 r. w: *Kommunističeskaja partija — wdochnowiciel i organizator objedinitielnogo dwizenija ukraińskiego naroda za obrazowanije SSSR. Sbornik dokumentow i materialow*, Kijew 1962, dok. nr 37, s. 45.

⁴⁸ „Właściwą areną walki powinno być, oczywiście, południe Rosji. Tu był gęsto zaludniony »spichlerz Rosji« — niewyczerpane źródło uzupełnienia i wyżywienia wielkiej armii narodowej. Stąd sieć kolejowa zbiegała się promieniście w środku, ku Moskwie, jakby wskazując plan koncentrycznego uderzenia na przeciwnika” (Milukow, *op. cit.*, s. 55).

⁴⁹ Nie licząc Kaledina, który wprowadził stan wyjątkowy na większości ziem Donu już w dniu wybuchu rewolucji październikowej, a 14 (1) XI 1917 na posiedzeniu kozackiego rządu dońskiego przeprowadził uchwałę o utworzeniu Związku Południowo-Wschodniego wojsk kozackich (Antonow-Owsiejenko, *op. cit.*, s. 63), kozackie władze wojskowe na Kubaniu również ogłosiły stan wyjątkowy w swoim okręgu (*Bor'ba za ustanowlenije i uproczenije Sowietskoj własti. Chronika sobytij*, t. III, 26 X 1917 g — 10 I 1918 g, Moskwa 1962, s. 26). L. Bycz, przewodniczący tamtejszego rządu kozackiego, 25 XII 1917 doprowadził do ostatecznego zadeklarowania się przywódców kozaków kubańskich przeciw porozumieniu z bolszewikami w jakiegokolwiek formie (Filimow, *op. cit.*, s. 76).

⁵⁰ „Z jednej strony, dla ratowania Rosji należało możliwie szybko utworzyć armię i wprowadzić silną władzę wojskową. Z drugiej strony, nieufność ludności, dającej posłuch bolszewikom, z miejsca nastawiała ją przeciw oficerom, junkrom, »kadetom«”. (Milukow, *op. cit.*, s. 59).

⁵¹ Por. A. L. Frajman, *Riewolucyjnyj Pietrograd i bor'ba za pobiedu so-wietskoj własti na jugie Rossii*, „Oktiabr' i graždanskaja wojna w SSSR”, Moskwa 1966, s. 126.

⁵² Tamże, s. 127.

⁵³ „Co do Kaledina i położenia nad Donem, oczywiście, nie ma dotychczas nic

sukcesu rewolucji na południu Rosji była skomplikowana struktura społeczna tych ziem: na ogólną liczbę 3,5 mln mieszkańców, do 1,5 mln kozaków należało 85% areału ziem uprawnych, miejscowi chłopci (ok. 900 tys.) mieli jedynie małe działki, a tak zwani inogorodni odgrywali rolę parobków lub dzierżawców⁵⁴. Istniały więc potencjalne możliwości rozprzestrzeniania się na południu idei rewolucyjnych, a władza radziecka znalazła sojuszników na wsi, co było szczególnie ważne w tamtejszych warunkach, przy prawie zupełnym braku większych skupisk proletariatu miejskiego. Jednakże, wbrew schematowi wydarzeń tego okresu, początkowo nie bolszewicy zaskoczyli Kaledina, ale przeciwnie, to właśnie zdecydowana postawa atamana pozwoliła mu odnieść sukcesy⁵⁵.

Atak Kaledina na Donbas⁵⁶ z jednej strony zaalarmował centralne

szczególnie pocieszającego, nic, co by decydowało na naszą korzyść, ale są dane, które pozwalają przypuszczać, że w niedalekiej przyszłości cała sprawa zostanie zlikwidowana, ponieważ powoli go [Kaledina — R. W.] ścisną, odetną i izolują. To samo odnosi się i do Dutowa. Siły do walki z Kaledinem są: po pierwsze, w postaci Związku Rad Ukrainy ... po drugie, w postaci armii kaukaskiej (39 dywizja) i, po trzecie, w organizacjach Powoźża, obwodu kubańskiego, ziem nad morzem Czarnym" (list Sekretariatu KC SDPRR(b) z 8 I 1918 (26 XII 1917) do grupy partyjnej w Sarnach, *Pieriepiska Siekrietariata CK RSDRP(b) s miestnymi partijnymi organizacyjami* (Nojabr' 1917 g. — fiewral 1918 g.). *Sbornik dokumentow*, Moskwa 1957 r. dok. nr 173, s. 125).

⁵⁴ I. I. Minc, *Pobieda socjalistycznej rewolucji na miastach*, „Istorija SSSR”, 1957, nr 4, s. 90, oraz *Istorija Wielikoj Oktiabr'skoj Socjalistycznej Rewolucji*, Moskwa 1962, s. 235.

⁵⁵ Już 8 XI (26 X) 1917 Rada Rostowsko-Nachiczewańska ogłosiła, że przejmuje władzę w swe ręce, utworzyła WRK i uznała piotrogrodzką Radę Komisarzy Ludowych z Leninem (por. *Chronika istoriczeskich sobytij na Donu, Kubani i Czernomorie*, wydanie 1. Mart 1917 g. — mart 1918 g., Rostow-na-Donu 1939, s. 84). Kaledin, którego wojska stały w Rostowie i pod miastem (por. list z 25 (12) XI 1917 M. Zakowa, sekretarza dońskiego biura okręgowego SDPRR(b), do J. Stasowej, sekretarza KC, w: *Triumfalnoje szestwije sowietskiej własti*, cz. 2, Moskwa 1963, dok. nr 172, s. 152—154), nie dopuścił do przejęcia władzy przez rady i wprowadził stan wyjątkowy — początkowo w części, a 7 XII 1917 w całym okręgu (list z 4 XII (27 XI) 1917 G. Diegtiariewa do KC SDPRR(b); tamże, dok. nr 183, s. 165—166). Główną uwagę skierował na skupienie wokół siebie ściągających z centrum Rosji oficerów. 8 XII (25 XI) oddziały kozackie pod wodzą gen. D. Potockiego rozgromiły radę rostowską (*Chronika istoriczeskich sobytij na Donu, Kubani i Czernomorie*, s. 98). Po zaciętych walkach, 15 (2) XII, Rostów został ostatecznie zajęty (tamże, s. 102, oraz telefonogram z 15 (2) XII 1917 Zakowa do KC SDPRR(b) wyjaśniający przyczyny upadku Rostowa, w: *Triumfalnoje szestwije sowietskiej własti*, cz. 2, dok. nr 190 s. 171—172), zaś Kaledin mógł rozpocząć ofensywę na Donbas.

⁵⁶ Próby opanowania Donbasu podjął Kaledin już wcześniej, X 1917, jednakże wówczas głównym celem jego poczynań było stłumienie narastającego ruchu rewo-

władze radzieckie, gdyż strata Donbasu oznaczała pogłębienie kryzysu paliwowo-opałowego, jaki istniał w Rosji rewolucyjnej⁵⁷. Odezwą Koł wsiemu nasileniu z 8 grudnia (25 listopada) 1917 r., Rada Komisarzy Ludowych wprowadziła stan wyjątkowy wszędzie tam, gdzie pojawiły się oddziały kontrrewolucyjne⁵⁸. Z drugiej wszakże strony, czego wówczas nie przewidywano, atak ten w poważnym stopniu osłabił zarazem niebezpieczeństwo, ponieważ siły Kaledina ugrzęzły zupełnie w obszarze zamieszkałym prawie wyłącznie przez ludność proletariacką. Miejscowe rady rozwinęły ożywioną działalność w sprawie uzbrojenia robotników do walki z kozakami⁵⁹. Ze swej strony analogiczne starania czynił charkowski WRK⁶⁰. Tworzone powszechnie w Donbasie komitety rewolucyjne 18 (5) stycznia 1918 r. powołały Sztab Centralny Czerwonej Gwardii⁶¹. Z obu stron walka prowadzona była bez pardonu⁶², przede wszystkim przy pomocy wypadów partyzanckich⁶³. Kaledin, któremu Koło Wojskowe 20 grudnia 1917 r. przyznało pełnię władzy, a 22 grudnia większością, 90⁰/₀, głosów wybrało atamanem nakaźnym⁶⁴. starał się początkowo wykorzystać osiągnięte sukcesy, a to zarówno w polityce wewnętrznej przez pewne gesty w stosunku do „inogorodnich” (głównie

lucyjnego (por. list K. J. Woroszyłowa do KC SDPRR(b) z 23 (10) X 1917 w: *Bor'ba za własť Sowiegow w Donbassie. Sbornik dokumentow*, Stalino 1957, dok. nr 123 s. 143—144). W odpowiedzi na przybycie oddziałów kozackich i trwającą akcję likwidowania kopalń (w październiku zamknięto ok. 200 kopalń; por. J. N. G c r o d e c k i, *Rozdienenije sowietskogo gosudarstwa (1917—1918 gg.)*, Moskwa 1965, s. 59), wybuchały strajki w licznych okręgach Donbasu (tamże, s. 60).

⁵⁷ Por. odezwę do robotników, chłopów i kozaków w sprawie łączenia się do walki z ruchem kaledinowców, opublikowaną 23 (10) XI 1917 w nr 8 pisma „Donieckij proletarij” (*Bor'ba za własť sowiegow w Donbassie...*, dok. nr 164, s. 189—190).

⁵⁸ *Diekriety sowietskoij własti*, t. I, dok. 105, s. 155.

⁵⁹ Np. rada w Mariupolu wysłała pismo (z 23 (10) XI 1917) do rad w Piotrogradzie, Moskwie i Charkowie z prośbą o przekazanie uzbrojenia (*Bor'ba za własť sowiegow w Donbassie...*, dok. nr 166, s. 193).

⁶⁰ Pismo (z 2 XII (19 XI 1917) F. Atioma, przewodniczącego charkowskiego WRK do moskiewskiego WRK (tamże, dok. nr 177, s. 204).

⁶¹ Tamże, dok. nr 236, s. 276—277.

⁶² 15 (2) I 1918 Komitet Wykonawczy rady gorłowsko-szczerbinowskiej wydał rozporządzenie, zgodnie z którym: „Osoby zatrzymane przy próbie udzielania bezpośrednio lub pośrednio pomocy stronie kontrrewolucyjnej będą uważane za zdrajców wojsk rewolucyjnych i proletariatu i zostaną bez zwłoki rozstrzelane”. (tamże, dok. nr 232, s. 273). Ze swojej strony kaledinowcy więzili lub nawet rozstrzeliwali na miejscu bolszewików (por. opis napadu oddziału partyzantów esauła Czerniecowa na kopalnię Jasinowską koło Makiejewki w: A. N. Szczerbań, A. A. Rutenko, *Stranicy letopisi donieckoj*, Kijew 1963, s. 111).

⁶³ Odnosiło się to zwłaszcza do Kaledina, który miał poważne kłopoty z wojskami wracającymi z frontu (por. Antonow-Owsiejenko, *op. cit.*, s. 68).

⁶⁴ Tamże, s. 67.

w kwestii utworzenia najwyższych władz na zasadach parytetu⁶⁵), jak i w sprawach wojskowych, tak przetasowując niepewne oddziały, aby nie mogły stanowić żadnej groźby⁶⁶. Równocześnie z Nowoczerkaska współpracownicy Kaledina kierowali akcją sabotażu w Donbasie⁶⁷.

W warunkach ówczesnej Rosji walka, z obu stron, nie była łatwa: w większym może stopniu i z większym napięciem, zaciekleścią, występowała ona i trwała wewnątrz obu walczących stron (czego wyrazem był na przykład sabotaż gospodarczy, odmowa współpracy z władzami⁶⁸ itp.) niż na froncie. W tym czasie strona radziecka nie miała jeszcze dostatecznie zorganizowanego aparatu militarnego, w związku z czym, prowadząc walkę z Kaledinem, rozporządzała niepełnowartościowymi (jako wojsko regularne) oddziałami złożonymi z ochotników⁶⁹, przy tym dowodzili nimi niekiedy dowódcy, na których dobrą wolę nie zawsze można było liczyć. Tak więc idea, przekonania polityczne, stały się realną siłą w walce zbrojnej.

Kierownictwo Rosji rewolucyjnej przykładowało ogromną wagę do prawidłowego prowadzenia walki z Kaledinem⁷⁰. Około połowy grudnia 1917 r.⁷¹ Lenin zwrócił się do W. Antonowa-Owsiejenki (był on wówczas faktycznym dowódcą wojsk rewolucyjnych) z prośbą o wskazanie kan-

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ Tamże, s. 68.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Już 23 (10) XI 1917 Rada Komisarzy Ludowych wystosowała 2 dokumenty: odezwę *Wsiem armiejskim organizacjom, Wojenno-Riewolucyjonnym Komitetom, wsiem soldatom na frontie (Diekriety sowietskiej własci, t. I, dok. nr 50, s. 69—70)* oraz zalecenie dla WRK (tamże, dok. nr 51, s. 71). 20 (7) XI 1917 WRK wydał odezwę *Wnimaniju wsiech grażdan! (Iz istorii Wsierossijskoj Czriezwyczajnoj Komissii. 1917—1921 gg. Sbornik dokumentow, dok. nr 37, s. 36—37)*, w której wymienione zostały wszystkie formy owej walki i zapowiedziana ostra z nimi rozprawa. 9 XII (26 XI) WRK uznał za wrogów ludu urzędników, którzy nie chcieli współpracować z władzami radzieckimi (tamże, dok. nr 57 s. 65—66).

⁶⁹ Tak np. na posiedzeniu KC Centrobauu 23 (10) XI 1917, rozpatrywano sprawę wysłania do walki z Kaledinem oddziału 1 tys. marynarzy i zdecydowana większość wypowiedziała się za tym (*Protokoły i postanowlenija Centralnogo Komiteta Baltijskiego flota. 1917—1918, dok. nr 115, s. 267—268*). Ale już 31 (18) XII 1917 Centrobau odmówił wysłania drugiego oddziału (tamże, dok. nr 143, s. 312—313).

⁷⁰ Por. *Polecenie dla naczelnego dowódcy*, wydane 21 (8) XII 1917 przez Lenina (W. I. Lenin, *Korespondencja wojenna 1917—1920*, Warszawa 1958, s. 27).

⁷¹ 10 XII (27 XI) 1917 iłowajski komitet rewolucyjny wysłał do Rady Komisarzy Ludowych depezę z prośbą o wysłanie do Donbasu wojsk rewolucyjnych (*Bor'ba za własť sowietow w Donbassie...*, dok. nr 193, s. 224). Z podobną prośbą zwróciła się do RKL z Kubania rada stancy Jerieminskiej („Izwestija CIK i Pietrogradskogo Sowietu raboczich i soldatskich dieputatow”, 23 XII 1917, nr 259).

dydata na dowódcę wojsk przeznaczonych do walki z Kaledinem⁷². „Zaproponowałem samego siebie — wspominał Antonow-Owsiejenko — do tej pracy, co też zostało przyjęte”⁷³. Około połowy grudnia Antonow-Owsiejenko znał już siły, które miał poprowadzić do walki⁷⁴. Część z nich, jeżeli wierzyć jego relacjom, w rzeczywistości do walki się nie nadawała, jak np. oddział marynarzy N. Chowrina⁷⁵. Jednak właśnie marynarze, obok robotników i rewolucyjnych żołnierzy, byli główną siłą wojsk radzieckich w tym okresie⁷⁶. Walka, mimo braku doświadczenia występującego w jaskrawej niekiedy formie wśród żołnierzy i dowódców wojsk rewolucyjnych⁷⁷, postępowała naprzód, zwłaszcza wobec coraz powszechniejszych nastrojów niepewności i wahania wśród kozaków⁷⁸ oraz umiejętnej propagandy, prowadzonej przez wydział kozacki WCIK⁷⁹ nad Donem. 23 (10) stycznia 1918 r. na zjeździe kozaków z frontu („frontowików”) w stancyi Kamińskiej powstał WRK Wojska Dońskiego⁸⁰ z F. Podtiolkowem jako przewodniczącym. Tegoż dnia WRK wystosował do kozackiego rządu wojskowego ultimatum⁸¹, na które odpowiedzią było przybycie 26 (13) stycznia do Kamińskiej delegacji z pełnomocnictwami do rozmów⁸². Następnego dnia WRK wysłał

⁷² Antonow-Owsiejenko, *op. cit.*, s. 46.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Tamże, s. 50. Wśród najbliższych współpracowników Antonowa-Owsiejenki był szef sztabu, lewicowy eserowiec, znany ppłk Murawiew (tamże, s. 52) oraz I. Maurer, szef Wydziału Politycznego (tamże, s. 60).

⁷⁵ „Oddział Chowrina — tak zwany 1. piotrogrodzki oddział mieszany, prawie zupełnie się zdeorganizował wskutek rekwizycji, rewizji i aresztowań” (tamże, s. 53).

⁷⁶ Już 19 (6) XI 1917 na posiedzeniu I Zjazdu Floty Czarnomorskiej w Sewastopolu podjęto uchwałę o wysłaniu flotyli wojennej do Rostowa do walki z kozackimi oddziałami Kaledina (*Moriaki w bor'bie za własť sowietow na Ukrainie (nojabr' 1917—1920 gg.)*. *Sbornik dokumentow*, Kijew 1963, dok. nr 3 s. 31—32). Oprócz flotyli wysyłano oddziały marynarzy (tamże, dok. nr 13 s. 41—42; nr 14 s. 42—43; nr 62 s. 83).

⁷⁷ Pod tym względem charakterystyczne były działania kolumny R. Siwersa, który, zanim 4 I 1918 (22 XII 1917) doszedł do celu — Nikitowki, jeszcze 3 I zamierzał powrócić do Charkowa i tylko natychmiastowa reakcja Antonowa-Owsiejenki (zagroził Siwersowi sądem wojennym „za zdradę rewolucji”) skłoniła go do kontynuowania walki (Antonow-Owsiejenko, *op. cit.*, s. 75). Poważnym problemem było pijaństwo, dziesiątkujące szeregi wojska, jak np. w oddziałach Siwersa czy J. Sablina (tamże, s. 75—77).

⁷⁸ Milukow, *op. cit.*, s. 59.

⁷⁹ Gorodecki, *op. cit.*, s. 482.

⁸⁰ Antonow-Owsiejenko, *op. cit.*, s. 197—200. 4 III (19 II) 1918 WRK połączył się z WRK rostowskim (niekozackim) w WRK Obwodu Dońskiego (*Triumfalnoje szestwijsze sowietskoj własťi*, cz. 2, dok. nr 210 s. 187—188).

⁸¹ Tamże, dok. nr 208 s. 186.

⁸² Antonow-Owsiejenko (*op. cit.*, s. 201) przytacza skład owej delegacji: Agie-

do Nowoczerkaska własną delegacją⁸³, przyjętą przez rząd wojskowy. Delegacja wręczyła rządowi ultimatum⁸⁴. Rozmowy nie dały rezultatu, a przekazana delegacji odpowiedź rządu, gładka i enigmatyczna⁸⁵, stanowczo odrzucała możliwość złożenia pełnomocnictw przez rząd wojskowy.

28 (15) stycznia 1918 r. oddział partyzancki esauła Czerniecowa zaatakował stację Lichaja, zajętą przez wojska WRK⁸⁶. W ostrych walkach, jakie się zawiązały⁸⁷, Czernecow odnosił sukcesy głównie dzięki umiejętnemu manewrowaniu, zaskoczeniu i zdecydowaniu⁸⁸. Jednakże 2 lutego (20 stycznia) w boju pod miejscowością Głubokaja poniósł porażkę i sam zginął⁸⁹. Kolumna Siwersa, podążająca do Taganrogu — gdzie 30 (17) stycznia wybuchło powstanie⁹⁰ — po walkach w dniach 3—4 lutego (21—22 stycznia) zadała klęskę oddziałom kontrrewolucyjnym pod Matwiejowym-Kurhanem⁹¹. Mimo że ostatecznego sukcesu wojska radzieckie i WRK jeszcze nie odniosły⁹², nastąpił rozkład moralny i polityczny wśród kozackiego rządu wojskowego. Oto jak relacjonował wydarzenia w rozkazie nr 1 z dnia 13 lutego (27 stycznia) ataman Nazarow: „na posiedzeniu 29 stycznia (11 lutego) rząd, biorąc pod uwagę brak realnej pomocy ze strony ludności oraz wojsk w realizowaniu woli Kół i Zjazdu, a także niemożliwość zarządzania całym Obwodem z powodu przerwania łączności z Nowoczerkaskiem, postanowił: cały Zjednoczony Rząd na czele z atamanem wojskowym złożyć swoje pełnomoc-

jew (były przewodniczący zjazdu kozaków frontowców), Bażelow, Ułanow, Kariew, esauł Anikiejew.

⁸³ Na jej czele stali: F. Podtiołkow, M. Kriwoszłykow (sekretarz WRK) i Kudinow (tamże).

⁸⁴ Tamże, s. 202. Antonow-Owsiejenko cytuje tekst ultimatum, który różni się nieco od tekstu drukowanego w wyborze *Triumfalnoje szestwije sowietskiej własći* (por. przyp. nr 78). Nie mówi on także nic o tym, że WRK wystosowało ultimatum już w dniu powstania.

⁸⁵ Por. Antonow-Owsiejenko, *op. cit.*, s. 202—204.

⁸⁶ Tamże, s. 205.

⁸⁷ Np. dowódca 2. odcinka Frontu Południowo-Wschodniego donosił 31 (18) I 1918, że w dniu tym stacja Zwieriewo dwukrotnie przechodziła z rąk do rąk (*Borba za własć sowietow w Donbassie...*, dok. nr 245, s. 285).

⁸⁸ Antonow-Owsiejenko, *op. cit.*, s. 232.

⁸⁹ Tamże. Czernecow niespodziewanie dla siebie i przeciwnika natknął się na główne siły WRK, dowodzone przez starszynę (wyższego oficera kozackiego) N. Gołubowa (tamże).

⁹⁰ *Istorija graždanskoj wojny w SSSR*, t. III, s. 48.

⁹¹ Antonow-Owsiejenko, *op. cit.*, s. 225—226.

⁹² Antonow-Owsiejenko stwierdza, że opór kozaków nie zmalał i 13 II (31 I) wojska rewolucyjne znajdowały się jeszcze ponad 40 km od Nowoczerkaska (tamże, s. 243—244).

nictwa i przekazać władzę w miastach samorządom miejskim, a w okręgach zarządom okręgowym oraz — aż do zwołania Wielkiego Koła Wojskowego i Zjazdu niekozackiej ludności, które mają się zebrać 17 lutego — Zarząd Ogólny Obwodu oddać Społecznemu Obwodowemu Komitetowi. W pół godziny po owej decyzji Zjednoczonego Rządu Wojskowego, ataman wojskowy, generał kawalerii Kaledin zakończył życie, popełniając samobójstwo”⁹³.

Śmierć Kaledina może być uważana za cezurę, gdyż w sposób oczywisty, indywidualnie dramatyczny, znamionuje opadanie fali wojny domowej⁹⁴, jakkolwiek walka nie ustawała jeszcze, lecz ciężar jej po stronie kontrrewolucji spadł na Armię Ochotniczą.

Armia Ochotnicza, z punktu widzenia historii wojskowości, odegrała w okresie wojny domowej rolę zasadniczą. Była to formacja o charakterze czysto klasowym⁹⁵. Przewagę, zwłaszcza od czasu objęcia komendy przez Korniłowa, uzyskali wojskowi, którzy na plan pierwszy wysuwali czysto wojskowy aspekt walki, świadomie odsuwając od siebie zagadnienia polityczne⁹⁶; pojawiła się biurokracja wojskowa, nawiązująca do tradycji starej armii carskiej⁹⁷. Początki organizacji Armii Ochotniczej sięgają jeszcze końca 1917 r., jakkolwiek kozacki rząd wojskowy dał oficjalne pozwolenie na jej formowanie dopiero 13 stycznia 1918 r. (31 grudnia 1917 r.)⁹⁸. Po śmierci Kaledina obronę Rostowa przejęła armia Korniłowa⁹⁹. W uporczywych walkach zarysowała się przewaga połączonych wojsk radzieckich i rewolucyjnych kozaków¹⁰⁰. Kolumna Siwersa, która atakowała w kierunku na Rostów¹⁰¹, posuwała się naprzód powoli i mimo że sztab Antonowa-Owsiejenki orientował się w zamiarach przeciwnika ewakuowania miasta¹⁰², powolny rytm

⁹³ Tamże, s. 244—245.

⁹⁴ „Kozacy uparcie nie chcieli walczyć. Samobójstwo Kaledina na moment zbudziło w nich sumienie i poczucie odpowiedzialności, lecz trwało to jedynie do pierwszych rzeczywistych trudności i porażek” (Milukow, *op. cit.*, s. 60).

⁹⁵ A. I. Denikin, *Oczerki Russkiej Smuty*, t. II: *Borba gienierała Korniłowa. Awgust 1917 g. — April 1918 g.*, Paris (b.r.w), s. 199.

⁹⁶ Milukow, *op. cit.*, s. 58.

⁹⁷ Tamże; Denikin, *op. cit.*, t. II, s. 203.

⁹⁸ *Bor'ba za ustanowlenije i uproszenije sowietskoj własti na miestach. Chronika sobytij. 26 oktiabria 1917 g. — 10 janwaria 1918 g.*, Moskwa 1962, s. 572.

⁹⁹ *Istorija graždanskoj wojny w SSSR*, t. III, s. 48.

¹⁰⁰ Tamże.

¹⁰¹ Antonow-Owsiejenko, *op. cit.*, s. 255.

¹⁰² O przygotowywanej ewakuacji świadczyły zdjęcia lotnicze (tamże, s. 256). Milukow (*op. cit.*, s. 60), charakteryzuje w krótkich słowach położenie Armii Ochotniczej: „Wraz z ostatecznym porzuceniem walki przez kozaków, obrona wielkiego miasta, z liczną, burzącą się, stale gotową do powstania ludnością robotniczą, była ponad siły armii ochotniczej, a nawet — niecelowa”.

uderzenia¹⁰³ pozwolił Kornilowowi w zasadzie plan swój wykonać¹⁰⁴. 24 (11) lutego Rostów został zajęty¹⁰⁵. 25 (12) lutego kozackie rewolucyjne oddziały starsziny Gołubowa zajęły Nowoczerkask¹⁰⁶; Małe Koło Wojskowe zostało rozegnane, najwybitniejsi przywódcy — z atamanem Nazarowem — aresztowani i uwięzieni¹⁰⁷. 23 marca powstała Radziecka Republika Donu¹⁰⁸.

Armia Ochotnicza, której udało się ewakuować z Rostowa, w swej wędrówce na Kubań 23 marca, po zażartym boju pod miejscowością Filipowskoje, połączyła się z trzytysięcznym oddziałem kozaków kubańskich¹⁰⁹. Oba oddziały miały równe siły¹¹⁰, a „W uratowaniu kozaków kubańskich tkwił ratunek ochotników”¹¹¹. Zgodnie z tą świadomością konieczności wzajemnego wspierania się, 30 (17) marca w stаницy Nowo-Dmitrijewskiej zawarto porozumienie między dowództwami Armii Ochotniczej, oddziału kozaków kubańskich i rządem kubańskim¹¹², zgodnie z którym komendę nad obu wojskami, wraz z prawem dokonywania wszelkich potrzebnych w danej chwili reorganizacji¹¹³, objął Kornilow. Już w trakcie podpisywania dokumentu było przesądzone uderzenie na Jekatierinodar¹¹⁴.

Wkrótce po osiągnięciu porozumienia, w sztabie Kornilowa opracowano plan¹¹⁵ zdobycia Jekatierinodaru. Jak wiadomo, gen. Denikin, który nie popierał idei tej operacji¹¹⁶, zaraz po śmierci Kornilowa (13 kwietnia/31 marca) nakazał odwrót spod Jekatierinodaru¹¹⁷. Wojska

¹⁰³ Odnosiło się to zwłaszcza do dywizji kawalerii, głównej siły uderzeniowej kolumny Siwersa. Jeźdźcy grzęźli w ciężkim, mokrym śniegu (Antonow-Owsienko, *op. cit.*, s. 256).

¹⁰⁴ Tamże.

¹⁰⁵ Tamże, s. 260.

¹⁰⁶ Tamże, s. 267.

¹⁰⁷ Tamże.

¹⁰⁸ *Istorijskaja graždanskaja wojny w SSSR*, t. III, s. 48.

¹⁰⁹ W. T. Suchorukow, *XI armija w bojach na Siewiernom Kawkazie i Niżniej Wołgie (1918—1920 gg.)*, Moskwa 1961, s. 20; Filimonow, *op. cit.*, s. 96 (Filimonow podaje datę 11 III wg starego stylu, a więc 24, nie 23 III).

¹¹⁰ Filimonow, *op. cit.*, s. 96.

¹¹¹ Tamże.

¹¹² Tamże, s. 98—99.

¹¹³ Tamże, s. 99.

¹¹⁴ W oczekiwaniu na podpisanie tekstu, który redagował szef sztabu Kornilowa, gen. I. Romanowski, „Kornilow powiedział, że „pójdzie na Jekatierinodar, weźmie go, wyzwoli Kubań, a tam już róbcie, co chcecie” (tamże).

¹¹⁵ Suchorukow, *op. cit.*, s. 21—22.

¹¹⁶ Denikin, *op. cit.*, t. II, s. 287.

¹¹⁷ Mianowanie dowódcą Denikina i ogłoszenie decyzji odwrotu nastąpiło na odprawie w kwaterze gen. Aleksiejewa w południe 13 IV (Filimonow, *op. cit.*, s. 104) Suchorukow (tamże, s. 25) podaje datę 14 IV.

radzieckie, dowodzone przez zastępcę dowódcy Armii Południowo-Wschodniej I. Sorokina nie zorganizowały odpowiedniego pościgu¹¹⁸ i Armia Ochotnicza uszła w Salskie Stepy. Nie ulega wątpliwości, że gdyby w tym czasie władze radzieckie dysponowały większą ilością wojska, mogłyby zlikwidować nieliczną i słabo wyposażoną Armię Ochotniczą. Jednakże brak było wojsk, gdyż kierowano je głównie na zachód do walki z postępującymi naprzód oddziałami niemieckimi i austro-węgierskimi. Ofensywa niemiecka, co słusznie podkreśla Milukow¹¹⁹, stworzyła nowe warunki. W bezpośredniej łączności z obcymi siłami¹²⁰ kontrrewolucja rosyjska nie tylko przetrwała kryzys, lecz nabrała większego oddechu i stała się prawdziwą groźbą dla państwa radzieckiego. Dlatego okres od ofensywy niemieckiej można traktować jako następny etap wojny domowej¹²¹.

Ромуальд Война

К ИСТОРИИ ПЕРВОГО ПЕРИОДА РЕВОЛЮЦИИ И ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ В РОССИИ (МАРТ 1917 Г. — МАРТ 1918 Г.)

С о д е р ж а н и е

Февральская революция 1917 г. положила в России конец монархическому строю и открыла новый период постепенно нарастающей борьбы — политической и вооруженной — между радикально настроенными партиями левого крила (прежде всего большевиками и анархистами) а внутренне расслоенным многопартийным лагерем, постепенно переходящим на крайне правые позиции. Период этот завершила Октябрьская революция.

В годы т. наз. „культы личности” советская историография почти не занималась вопросами генезиса гражданской войны в России; как начало войны условно принимали половину 1818 г. С этим связывалось чрезмерное экспонирование вопроса вооружённой интервенции иностранных держав, а с другой стороны недооценка роли русской контрреволюции. Автор статьи началом

¹¹⁸ Тамże.

¹¹⁹ Milukow, *op. cit.*, s. 62—63.

¹²⁰ Tak np. szef zarządu wojska i marynarki gen. P. Krasnowa w sprawozdaniu z 1 VIII 1918 donosił, że kozacy otrzymali od Niemców 25 dział, 79 karabinów maszynowych, 11,7 tys. karabinów, 119 tys. pocisków do dział, ponad 1,3 mln naboju karabinowych (Denikin *op. cit.*, t. III, s. 61).

¹²¹ Na skutki — dla kontrrewolucji — wtargnięcia armii niemieckiej do Rosji, wskazuje m. in. Milukow (*op. cit.*, s. 62—70). 11 V (28 IV) 1918 rozpoczęło obrady Koło Ocalenia Donu, które 16 (3) V dokonało wyboru atamana Krasnowa. Przyjęte na żądanie atamana Krasnowa „Główne prawa” ustanawiały na ziemiach kozackich stare porządki; punkt 2 stwierdzał: „Do czasu wydania i ogłoszenia nowych ustaw Wielkie Wojsko Dońskie rządzi się na podstawie twardych zasad Zbioru Ustaw Imperium Rosyjskiego”. (Denikin, *op. cit.*, t. III, s. 58).

гражданской войны считает февральскую революцию, а первым её этапом — период от марта 1917 г. до марта 1918 г. немецкое наступление и интервенция).

Систематическую борьбу против власти советов начал атаман донского войска ген. Каледин. Атакуя с удобных, в стратегическом отношении, позиций на юге, он первоначально побеждает, а его дальнейшее поражение было вызвано постепенным революционизированием захваченных войсками атамана земель и борьбой советских отрядов. После смерти Каледина борьбу (февраль—март 1918 г.) продолжала добровольческая армия ген. Корнилова, состоящая из офицеров, однако в это время у неё не было успехов. Возможности полного подавления противника советская сторона не использовала, т.к. в это же время (март 1918 г.) немецкие войска начали наступление, благодаря чему контр-революционные вооружённые силы могли преодолеть кризис и после реорганизации начать дальнейшую борьбу.

Перевела Ксения Клёша

Romuald Wojna

THE FIRST PERIOD OF THE RUSSIAN REVOLUTION AND CIVIL WAR
(MARCH 1917 TO MARCH 1918)

Summary

The Revolution of February 1917 brought the reign of monarchy in Russia to an end and ushered in a period of the gradually intensifying political and armed struggle between the radical left (primarily the Bolsheviks and the Anarchists) and the internally dissident camp which leaned toward the extreme right. The October Revolution was the high point of this period.

In the years of what was called the personality cult, Soviet historiography had virtually totally ignored problems relating to the origins of the Civil War in Russia. The middle of 1918 was tacitly accepted as the beginning of the war. Directly connected with this situation was the excessive exposition of the question of the armed intervention of foreign powers and the underestimation of the role of the Russian counter-revolution. The author of the article identifies the beginning of the Civil War with the February Revolution and designates the period from March 1917 to March 1918 (German offensive and intervention) as the first phase of the war.

General Kaledin, the Ataman of the Don Army, launched a regular battle against the authority of the Soviets. Attacking under excellent strategic conditions in the south, he carried the victory in the initial stage of the conflict. But the spread of the revolution in the territories overrun by the Ataman's forces and the struggle of the Soviet detachments resulted in his defeat. After Kaledin's death, the struggle was continued by General Kornilov's Volunteer Army of Officers (February—March 1918), but it did not score any victories at that time. The Soviet side did not take full advantage of the situation to completely suppress the opponent for at this time (March 1918) the German forces launched an offensive. Consequently, the counter-revolutionary forces were able to survive the crisis and following a reorganization to continue the struggle.

Translated by Krystyna Cękańska